

MÜTAREKE İZMİR'İNDE TÜRK DEVRİMİ'NİN EĞİTİMCİ İKİ ÖNCÜSÜ

Bayram BAYRAKTAR

Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi ile çökerken, gerçekte ülke imparatorluktan asker-sivil bürokrat ve eğitimci kadrolardan küçümsenemeyecek oranda miras devralmıştı. bununla birlikte, genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı eğitim düzeni seçkin bir modelin temsilcisi konumunda idi.

Mütareke dönemi İzmir'inde iki önemli aydın uyarılarıyla dikkat çekmekteydi. Geleceğe dönük olarak düşüncelerini dile getiren bu iki önemli aydın, *Müderriş İsmail Hakkı* (Baltacıoğlu) ve *Öğretmen Halil Zeki Beyler*, adeta, Türk Devrimi'nin birer müjdecisi olarak basında halkı yönlendirmeye çalışıyor, ayrıca, onu eğitmek gibi bir misyon yükleniyorlardı.

Meşrutiyet döneminin de hatırı sayılır eğitimcilerinden olan İsmail Hakkı, modernleşme faaliyetlerinde gözardı edilemeyecek girişimlerin temsilciliğini yapmış olan Jön Türklere¹ karşı, geleneksel kurumları ve onların eğitim yöntemlerini eleştiren bir akımın öncüleri arasında yer aldı. Dikkatleri kitle eğitimine çeviriyordu². O'na göre, geçmişte yapılan bir takım yenileşme hareketleri şekilcilikten öteye geçmemiş; okul açılması ve okul programlarındaki *Batı Taklitçiliği* hiçbir olumlu sonuç vermemiştir. Herşeyden önce öğretmenlerin ve halkın yanlış eğitim inanışları değiştirilmelidir³. Yazar eğitimle ilgili sistematik görüşlerini açıkladığı *İzmir Konferansları*⁴ adlı incelemesinde, eğitimin vücutta çeviklik ve beceriklilik vermesini, şüpheye, gözleme, ziraata, yaratıcılığa, üretime ve dünyaya bağlılığa dayanmasını istiyordu. Ayrıca,

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev:Metin Kırath), Ankara, 1973, s.178; Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetirme Düzenimiz*, Ankara, 1981, ss.81-83; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1982, s.178; Yahya Akyüz, *Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri*, Ankara, 1978, s.81.

² Kaya, *İnsan Yetiştirme* ..., s.82.

³ Akyüz, *Öğretmenlerin* ..., ss.167-168.

⁴ Akyüz, *Öğretmenlerin* ..., ss. 168.

güzel sanatlara önem verilmeli ve bireysellik ön plâna çıkarılmalı idi. Bu düşüncelerin olmazsa olmazı ise, okullarda özgür bir eğitim disiplininin uygulanması idi. Oysa halk ve aydınlar eğitimde reform denilince okul açılması, Maarif Nezareti de programların değiştirilmesi ve okullara yeni sıraların eklenmesi olarak bakıyorlardı. İsmail Hakkı'nın çağdaşı başka bir eğitimciye göre⁵, oturmanın ve iteat etmenin meziyet olarak algılandığı halka, dik durmanın saygısızlık ya da isyan belirtisi olarak da algılandığı bir dönemde, ayağa kalkmak ve dik durmak öğretilmeli idi.

Bir bilim adamımız⁶, Osmanlı ile Cumhuriyeti kuruluşları açısından, yaptığı değerlendirmesinde, Orhan Bey'in Osmanlı'yı *ulemâ* ile kurduğunu, fakat, Mustafa Kemâl'in böyle bir mirastan ya da destekten yoksun olduğunu ileri sürmektedir. Aslında Orhan Bey'in uleması ile Mustafa Kemâl'in muallimi arasında nicel olarak değilse bile nitelik açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Genel özellikleri açısından değerlendirme yaptığımızda muallimlerin Batı kültürüne yatkın, seçkinciliğe fazla iltifat etmeyen kesim olduğu görülmektedir. Ayrıca ulemânın belirgin özelliklerinden birisi de komformist karakterde olması idi. Bu sınıfa göre, "ulül emre iteat Allaha iteat" idi. Oysa öğretmen geniş halk kitlelerinin eğitimi sorunlarını kendisine konu ediniyordu. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Müderris İsmail Hakkı Bey'in 1 Mart 1335 (1919) tarihli *Halka Doğru Mecmuası*'nda yayımlanan "*Bir İnkılâb Lâzım*" başlıklı makalesi⁷, aydınlara, halka ve yöneticilere *Türk Devrimi*'nin haberciliğini yansıtıyordu. Yazı aynen şöyle idi:

"*Bir İnkılâb Lâzım.*

Bir ihtilâl değil, bir inkılâb lâzım. Bir inkılâb ki bir avuç topraktan bir hayat çıkarsın, bir inkılâb ki karanlık geceyi gündüze kalbet-sin. (...) Bir inkılâb ki milletin titreyen ümidini alevlendirsin ve ona sen varsın var olacaksın uyan uyan desin. (...)

⁵ Kaya, *İnsan Yetiştirme* ..., s.83.

⁶ Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, Ankara, 1982, s.113.

⁷ İsmail Hakkı, "Bir İnkılâb Lâzım", *Halka Doğru Mecmuası*, (İzmir), 1 Mart 1919, Sayı:4, s.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e eğitim sorunlarının genel olarak irdelenmesi ile ilgili bkz., İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1985, c.2, ss.456-484 ve Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, C.3, ss.650-673.

Bir inkılâb ki yaksın yüksün fakat yaratsın. Bir yoktan bir varlık, bir karanlıktan bir aydınlık bir mezarlıktan bir mahşer çıkarsın. Ey ahlâkçılar, hakkın, faziletin müdafaacıları.. rzın, namusun, doğruluğun, müsavaatın çiğnendiği devirlerde siz neden susuyordunuz? Hakkın kuvvete, zulme keyfe galebesi kazandıracak olan sizin kalemlerinizi değil miydi? ... Yoksa siz korkak mısınız?..

Ve siz ey sanatkarlar.. Ey güzelliğin ebedî aşıkları.. Ey resimde, şekilde, sesde, tavırda; büyüklük, yükseklik, incelik arayan ruhlar... Bu küçüklükten, alçaklıktan, kabalıktan, çirkinlikten hiç öğrenmediniz mi? Hakkı, namusu, müsavaatı her güzellik gibi büyük ve mukaddes olarak öğretmeyi niçin öğrenmediniz.

Fakat ey ne alim, ne ahlâkçı, ne de sanatkar olmayan; fakat yalnız insan, yalnız Türk olan, Türkçe söyleyen, Türkçe düşünen, kalbi bir Türk gibi çarpan insanlar, ya siz niçin hareket etmediniz? Siz de mi ölüsünüz?

Artık bir inkılâb lâzım, bir inkılâb ki nifakı vifaka, cehli ilme, rezilliği fazilete, yokluğu varlığa kalbetsin. Bütün manasıyla yaratıcı ve diriltici bir inkılâb lâzım. Bu inkılâb olduğu gün Türk milleti ilk defa olarak varlığını olanca şiddetiyle duyacak.

Bu inkılâb dinimizde, ahlâkımızda, sanatımızda, edebiyatımızda, idaremizde, siyasetimizde, yalan olan, riya olan, kirliliği olan, herşeyi atacak, yıkacak, yakacak, bizi biz bırakacak... (...) Hak var riya yok, doğrudan büyük bir Allah var diyecek bir inkılâb, bizi alacak istikbale doğru yürüyecek, bütün tefrikleri, bütün nifakları eritecek. Bu inkılâb olduğu gün Türk milleti ilk defa olarak varlığını olanca şiddetiyle duyacak, ben yaşamak istiyorum diyecek. O zaman öyle bir kuvvetli Türklük doğacak ki, onun kuvvetini hiç bir şey mahv edemeyecektir. (...) Bunu yapan demir el Türk istiklâlinin rabbi olacaktır..."

Cumhuriyet öncesinde medreselerle Orta-Doğu kültürü, tarikatlerle Uzak Doğu kültürü ve lâik okullarla Batı kültürü ülkede yanyana yaşatılmakla birlikte, birbirine hasım, gayrı milli ve kozmopolit kuşaklar yetişiyordu. Bu durumu gözönünde bulundurduğumuzda İsmail Hakkı Bey'in görüşleri çok önemli olmaktadır. Nitekim Cumhuriyetle birlikte Türk toplumu sosyal, eğitsel ve kültürel açılardan adı geçen eğitimcimizin istediği yönde yapılanmasını sürdürmüştür.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, toplumda okuma yazma oranı yaklaşık %10 dolaylarında idi. O nedenle devrimin felsefesi, Batılılaşma zihniyeti topluma, ancak, eğitimle ve dolayısıyla öğretmenlerle ulaşacaktı. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türk Devrimi zihinsel bir devrim idi. Mustafa Kemâl Cumhuriyeti ve kurumlarını koyarken partiden başka, bürokrasiye ve öğretmene dayandı. 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe konulan *Tevhid-i Tedrisat* yasası ile Tanzimat'tan bu yana eski ile yeniyi yanyana yaşatmaya, böylece de kuşaklar arası çatışmaya neden olan "telifçi" anlayışa son veriyordu. Bütün eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı'na bağlandı, medreseler kaldırıldı, eğitimde lâikleşme, demokratikleşme ve ulusallaşma süreci başlatıldı. Bu süreç Mustafa Kemâl'in 22 Eylül 1924 yılında Samsun İstiklâl Ticaret Mektebi'nde yaptığı konuşmasında, "*Dünyada herşey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için, en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşid aramak gafletdir, cehaletdir, dalaletdir. Yalnız ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrâk etmek ve terakkiyatını zamanında takib eylemek şartdır*" ifadesiyle vurguladığı üzere tek tip insan modeli yaratma üzerine de dayandırılmış değildir. Çünkü demokratikleşmenin, ulusallaşmanın ve hatta evrenselliğin vazgeçilmez ögesi olan birey gözardı edilmemektedir.

Türk Devrimi, bilindiği üzere, uyanıkları asker-sivil bürokratik kadrolardan gelmekle birlikte *Kuva-yi Milliye* denilen halk teşkilâtları ile geniş kitlelere mal olmuş bir olgudur. Ve kimilerince zannedildiği gibi devrim, 1923'ten sonra da başlamış değildir. Kongreler dönemi ve TBMM aksiyonu çağdaş demokratik yapılanmanın bütün özelliklerini taşımaktadır. Millet kendi kaderini belirlemesi ilk önce Amasya Genelgesi ve Erzurum Kongresinde vurgulanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmiş evrelerinde kongrelerle nasıl demokratik katılım gerçekleştirilmeye çalışılmışsa, benzer şekilde, Mütareke İzmir'inde öğretmen fonksiyonlarını bir gazetede şöyle tasvir etmiştir⁸:

⁸ Aydın Sayılı, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", *Erdem*, C.1, Sayı:2, Ankara, 1985, s.374.

⁹ *Hukuk-u Beşer*, (İzmir), 12 Şubat 1919; Türkiye'de ilk öğretmen demecğinin kuruluşu ile ilgili olarak bkz., Yahya Akyüz, "Türkiye'de İlk Öğretmen Kuruluşları Hakkında Orijinal Bir Belge ile Unutulmuş bir Kaynak", *Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.3, Ankara, 1970, ss.109-119.

"... böyle bir cemiyetin (öğretmen derneği) maddî ve manevî kavaidini hülâsa etmek ve müteşebbislerini alkışlamak isterim. Herşeyden evvel bilmeliyiz ki doktorluk, mühendislik, avukatlık nasıl bir san'at ise, muallimlik de öyle bir san'atdır. Hem bu san'at ötekilerin en mühimidir. Zira diğer san'atkârı da meydana çıkararak muallimdir. Evet, muallimlik bir san'atdır. Çünkü, her muallim me'mur olabilir, fakat, her me'mur muallim olamaz. Muallim olmak için ilk önce terbiye-yi etfal (çocuk eğitimi) ve ilmül ruha (psikoloji bilimine) vakf olmak iktiza eder. (...) Muallimlik bir san'at olduğu bedahatine mebnidir ki, en medenî milletlerden al da tâ Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan gibi küçük Balkan milletlerine varıncaya kadar, tesis etdikleri cemiyetler teşkilâtını bu esasa tehyi etdirmiş (hazırlamış), programlarını, adeta, fabrika amele (işçi) ve müstahdemin programına uygun bir tarzda kabul etmişlerdir. (...) Muallimler (kurdukları) bu teşkilâtları sayesinde kendi muvaffakiyetlerini tahkim, tahsisatlarını tezyid, usul-ü tedrisi ve idare-yi mekâtib-i ıslah, maarife karşı lâkayd bulunan kabîneleri ikaz, hatta bazı metalibi (istekler) kabule mecbur etmek suretiyle taht-ı temine aldıkları maddî ve manevî kavaiden bahs etmeyi vazifeden addedeceğim. (...) Hiç unutmam ferda-yı meşrutiyetde idi, fevc fevc diyar-ı ecnebiyeden mader-i vatana avdet ediyoruz. Oralarda gördüklerimizi tatbik etmek ve tecrübelerimizden Türklüğü de müstefid kılmak emelleri, o tatlı tatlı hayaller ile bir saat evvel vatana ayak basmak için can atıyorduk.

Emellerimiz ve düşüncelerimiz pek büyük idi. Aramızda Avrupa terakkiyatını bile az görenler var, geldik. Herkes mesleğindeki ihtisas ve tecrübeyi tatbik etmek için didiniyor, bağılıyor, çağırıyor; fakat, derdini dinleyen olmuyor. Çünkü işbaşını kapanlar, daha o zaman, bunları dinleyecek, yüzlerini nazar-ı dikkate alacak halde değil..."

Öğretmen Halil Zeki Bey, Türk toplumunda eğitim yöneticiliği ile ilgili bitmeyen sorunlara dikkat çekmiş olmakla birlikte, demokratik bir yapılanmanın oluşumu açısından inkılâpçı bir tarzda öğretmenlere, ayrıca ilgililere ve topluma perspektif kazandırmayı da amaçlamış olmalıdır.

Bu iki eğitimcimiz, ülkenin kaos sürecini yaşadığı bir evrede, deyim yerinde ise birer halk filozofu olarak görev üstlenmişlerdir. Kendi kişiliğine, çevresine, ülkesine ve dünyaya karşı duyarlı ve sorumlu-

luk bilinci gelişmiş eğitimciler olarak Mustafa Kemâl Devrimi'nin, öncüleri arasında yer almışlardır. Mustafa Kemâl Atatürk'ün, bu eğitimcilerimizin isteklerine de paralel bir şekilde, 1925 yılında Konya'da öğretmenlere yönelik, "Yürümekte olduğumuz teceddüt, tekâmül ve medeniyet yolunda sizlerden mürekkebe nur ordusuna istinad ettikçe behemehal muvaffak olacağımıza itimadım katıdır." ifadesi, çağdaşlaşma yolunda öğretmenin mücadelesinin sürekli olması gerekliliğini de hatırlatmaktadır. Eğitimden siyasete, insan haklarından ekonomiye çağdaş bir toplum dokusu sergilemek için...